

A Biblia mint könyv

A főként szájhagyományon alapuló kultúrákban az írott szónak különös jelentősége volt. Az írásban való rögzítés tekintélyt, súlyt ad a szavaknak, mivel azok így akár évszázadokon át változatlanul megőrizhetővé (és megőrizendővé) válnak, bárki számára hozzáférhető, elemezhető, tanulmányozható, másolható lesznek. Különösen fontos ez Isten szava esetében.

1. A "Biblia" szó

Maga a "Biblia" görög szó, a jelentése "könyvek". A Biblia más, a Bibliában található nevei: "az Írás" (Ézs 29:18, Lk 4:21), "az Írások" (Dán 9:2, Jn 5:39), "a Szent Írások" (2Tim 3:15) vagy "a Törvény és a Próféták" (Róm 3:21), "az Ószövetség" (2Kor 3:14) stb.

2. Szöveghordozók

Isten parancsolatait először saját kezével, saját kezűleg készült kőtáblákra írta a Sínai-hegyen. Ezekről annyit tudunk még, hogy mindkét oldalukon tele voltak írva, még hozzá Isten kézírásával (2Móz 32:15-16). Amikor Mózes visszatért Izrael táborába, a nép bálványimádását látva elkeseredésében összetörte őket. Ezután Mózesnek – Isten utasítására – új táblákat kellett készítenie, melyek a régihez hasonlóak voltak, és melyekre ismét Isten írta rá a szöveget. Józsué a honfoglalás befejezése után ugyancsak köre, még hozzá meszelt kövekre írta a törvényt az Ebál hegyén (Józs 8:32), Mózes előzetes utasításainak megfelelően (5Móz 27:1-8). A tízparancsolattal együtt kapott részletes törvénykönyvet azonban, melyeket a szövetségláda oldalához rögzítve kellett hordozni (5Móz 31:24-26), minden bizonnyal valamilyen könnyebben szállítható alapanyagra, az akkoriban használt papirusz- vagy bőrtekercesekre írák.

A *papirusz* Egyiptomból származik, és kb. i. e. 3000 óta készítették. Alapanyaga egy sásfajta, mely a Nílus mocsarában volt őshonos, de mára már jórészt kipusztult. A papirusznád finom rostú belét lemezekre szelve, két rétegben, keresztrostosan összeragasztották, aztán addig ütötték vagy préselték, amíg a megfelelő vastagságot elérte. A megszáritott lapokat horzsakővel simára dörzsölték, szabványméretre vágták, majd egymáshoz ragasztották vagy varrták, és két rövid farúdra tekerve tekeresként (héberül: *megilla*) tárolták. A papiruszra írt kéziratok érdekes módon leginkább Egyiptomban és Júdea száraz pusztájában, a rendkívül száraz éghajlatnak köszönhetően maradtak fenn (pl. Alexandria). A papirusznádat az Ószövetség is megemlíti (2Móz 2:3, Jób 8:11), de nem írásra használt anyagként.

A *pergamen* a kis-ázsiai Pergamon királyságából származik. Plinius, római történetíró (i. sz. 61/62-113) feljegyzései szerint II. Eumenész király (i. e. 197-159) a híres alexandriai könyvtárhoz hasonlót szeretett volna létrehozni, de vetélytársa, Ptolemaiosz Epifánész egyiptomi uralkodó (i. e. 205-182) megtiltotta a papirusz kivitelét, hogy tervét megghiúsítsa. Ezért Eumenész kecskék és juhok bőrének speciális kikészítésével gyártott anyagra íratta a könyveket. A pergamen anyaga a papirusznál jóval időtállóbbnak bizonyult, de olyan drága volt, hogy a szöveget habkővel ledörzsölve és mészkővel fehéritve gyakran újrahasonították (ezek az ún. *palimpszesztek*). A borjú- vagy antilopbőrből készült, különleges minőségű pergament *vellumnak* nevezték, gyakran bíborszínűre festették, és arany vagy ezüst tintával írtak rá. A pergament az Újszövetség is megemlíti (2Tim 4:13), ui. Pál arra kéri Timóteust, hogy vigye el neki a köpenyét, a könyveit, de mindenekelőtt a *pergamenjeit*, melyet Troászban Kárposznál hagyott.

Az i. sz. 1. századtól a papirusz- és pergamenlapokat a mai könyvhöz (görög *biblion*) hasonló alakban kezdték összefűzni (kódexek), amelyet jóval könnyebb volt szállítani és használni. Az Újszövetség ismert legkorábbi kéziratái is jórészt kódex kötésűek. A zsidók azonban egészen a középkorig ragaszkodtak a tekeres formátumhoz, és az orthodox zsidó közösségek liturgikus célra szánt szövegeit még ma is tekeresre írják. Sokáig abban látták a kódexek előnyét, hogy a tekeresekkel ellentétben mindkét oldalukra lehetett írni, de találtak olyan tekereset is, melynek mindkét oldalán szerepelt írás; vsz. erre utal Ezékiel könyvének következő részlete is: "Láttam, hogy egy kéz nyúl felém, és egy irattekeres volt benne. Kiterítette előttem, és az tele volt írva mindkét oldalán. Siratóéneket, sóhaj meg jajszó volt ráírva." (Ez 2:9-10) A tekeresre hasábokra osztva írták a szövegeket, fogantyújához vagy hátoldalához gyakran függőcímkét (görögül: *szillübosz* vagy *szittübosz*) erősítettek, mely a mai könyvek gerincéhez hasonló funkciót szolgált – így nem kellett kinyitni a tekereset ahhoz, hogy tudják, mi van benne. A tinta rendszerint koromból (szénből) és valamilyen ragasztóanyag keverékéből készült. Az íráshoz eleinte kemény nádból készült tollakat használtak. A lúdtollal való írás valószínűleg a görögöktől származik, az i. e. 3. századból.

A régészek a bőrön és a papiruszon kívül cserépre, köre és rézlemezre írt szövegeket is találtak (rövid bibliai áldások, imák, Tízparancsolat, stb.). A kínai eredetű papír viszont csak a mórok közreműködésével, a

9-10. század környékén jelent meg Európában, a bibliai és liturgikus szövegek alapanyagául pedig csak a 13. században kezdték el használni. A 15. században a könyvnyomtatás feltalálása végül teljesen kiszorította a pergament.

3. Tipográfia

A hívő zsidóknak az Ószövetség szövege iránti mély tiszteletét illusztrálja az a sok, másolásra vonatkozó előírás, melyet a Talmudból (a zsidó hagyomány i. sz. 2-5. század között összegyűjtött és írásba foglalt gyűjteményéből) ismerhetünk meg. Pontos, aprólékos, mai szemmel nézve talán kicsit túlzásnak is tűnő előírások szabályozták a kéziratok formai megjelenését, a felhasznált eredetét, de még a másolás körülményeit is.

Így például a kézirat

- csak kultikusan tiszta állat bőrre készülhetett, és tiszta állat ináiból készített zsinaggal szabadott összefűzni
- a kéziratlapot írás előtt gondosan meg kellett vonalazni, még 3 szót sem szabadott vonalazás nélkül leírni
- a hasáboknak 48-60 sorból, soronként 30 betűből kellett állniuk
- a tinta csak fekete lehetett, és pontos recept alapján készült
- a betűk között haj- vagy drótszál méretű, a fejezetek között kilenc betűnyi távolságot kellett hagyni, a könyvek közti beosztás három sornyi kellett, hogy legyen
- a másolás alapjául csakis hiteles kézirat szolgálhatott, melytől a másoló nem térhetett el
- egyetlen szót vagy betűt sem volt szabad emlékezetből, ellenőrzés nélkül leírni
- a másolónak teljes figyelmét a másolásra kellett fordítania, még akkor is, ha közben esetleg egy király szólt volna hozzá, különösen Isten nevének a leírásakor
- a másoló csak zsidó lehetett, és rituális tisztálkodás után, tiszta zsidó ruhába öltözve foghatott a másoláshoz.

A héber írás ún. *kvadrát* (négyzetes) írás, ami azt jelenti, hogy a betűk alakja befér egy négyzetbe. Ez a forma a perzsa korszaktól vált gyakorlattá. A kvadrátírás megjelenése előtti, ún. paleo-héber írásmóddal találkozhatunk azonban a kvadrátírással írt szövegekben is, Isten nevét például sok régi héber iratban ezzel az írásmóddal írták le. Az írás az általunk megszokotthoz képest éppen fordítva, jobbról balra történt, a sorok pedig fentről lefelé követik egymást.

A héber írásnak két nagy korszakát különböztetik meg: a punktálatlan (nem pontozott) és a punktált (pontozott) írás korát. Az ősi héber nyelvű írás ugyanis nem rögzítette a magánhangzókat. A héber nyelv sajátosságai miatt ez nem okozott gondot, amíg a héber volt Izrael beszélt nyelve. Később, a babiloni fogság után azonban az *arám* vált a mindennapi beszélt nyelvvé, az írástudók pedig szájhagyomány útján adták tovább a szent szövegek helyes kiejtésének módját.

A zsidók szétszórátása, azaz i. sz. 70 után azonban egyre szükségesebbé vált a kiejtés írásban való rögzítése. A magánhangzók jelzésére fejlesztették ki az i. sz. 6. századtól az ún. punktációs (pont-) rendszert, amely a betűk alatt, felett, illetve közepében pontokkal, vonalakkal jelzi a magánhangzókat. Többféle rendszer is létrejött, de végül az ún. tibériási változat terjedt el. Az élő héber nyelvben, a bibliai szöveg olvasásánál és a nyelvkönyveknél általában a *szefárd* kiejtési hagyományt követik. A régi héber nyelvű írásokat ezenkívül az írás módja szerint is meg szokták különböztetni: létezik formális, archaikus, félformális vagy kurzív (folyó-) írás.

Az ókori görög írás a héberhez hasonlóan nem tartalmaz sem írásjeleket, sem kis- és nagybetűket. A görög írás iránya viszont megegyezik az általunk használttal, és a kiejtés módja sem olyan bonyolult, mint a héber esetében. A felhasznált betűtípusok szerint megkülönböztetünk nagybetűs (majuszkuláris vagy unciális) és kisbetűs (minuszkuláris) írást, illetve az írásmód tekintetében nyomtatott vagy folyóírást. Az ősi görögnyelvű újszövetségi iratok mind nagybetűs írással készültek, a kisebb helyigényű minuszkuláris írással készült kódexek csak a 9. században jelentek meg.

A héber kéziratok már a babiloni fogság után használtak szakaszolást. A Biblia mai fejezetbeosztása azonban középkori eredetű: Stephen Langton angol érsek munkája (1205), a versbeosztás pedig Robert Etienne párizsi nyomdászé (1551). A fejezet- és versbeosztás nagy előnye a lokalizálás: segítségével könnyebb megtalálni azt a részt, amit keresünk, illetve a teljes Bibliának egy témáról szóló részleteit is könnyebb átlátni, ha felsorolhatjuk az összes "helyet". A beosztás hátránya ugyanakkor, hogy a szöveg folyamatosságát a tkp. önkényes fejezethatárok időnként vitatható módon törlik meg. További kísértést jelent a (különben prózai szövegek) "versek"-ként történő felhasználása érvelés közben: a szöveg gondolatmenetéből kiragadott mondatok látszólag igazolhatnak egy kijelentést, miközben eredetileg egészen másról szóltak.

A héber Biblia teljes szövegének első nyomtatott kiadása 1488-ban jelent meg Soncinóban. A 16. századi bibliafordításoknál alkalmazott fejezetbeosztás a héber Biblia 1571-es Montanus által készített kiadásában

jelent meg. A héber szöveg legpontosabb kritikai kiadása hosszú időn keresztül Rudolf Kittel 1937-ben kiadott *Biblia Hebraica*-ja volt, mely az összes akkor ismert kézirat szövegének figyelembe vételével készült. Ennek mai, átdolgozott változata a *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, a Deutsche Bibelgesellschaft (Stuttgart) és a United Bible Societies (New York) közös kiadása. A 20. század második fele óta ezekből készülnek a bibliafordítások.

A görög Újszövetség első nyomtatott kiadása 1516-ban jelent meg, és Rotterdami Erasmus, holland humanista tudós munkája volt, amely még csekély számú görög kézirat nyugalomra nyugodott. A hagyományos protestáns bibliafordítások (Luther, King James, Károli) mind ennek a későbbi revíziói, az ún. *Textus Receptus* (elfogadott szöveg) alapján készültek. Bár az újszövetségi görög szöveg kutatása főleg a 19. században élte reneszánszát (Tischendorf, Weycott-Hort stb.), a TR-nak már az a 19. századi változata is elavultnak tekinthető, amely alapján például az 1908-as *Károli* fordítás készült. (Ezért vannak benne olyan részletek, amelyekről a 20. századi kutatás kiderítette, hogy csak másolási hibák vagy utólagos betoldások révén keletkeztek). A modern bibliafordítások mind a Nestle-Aland-féle *Novum Testamentum Graece* (Stuttgart, DBG), illetve az azonos szövegű, de egyszerűbb jegyzetekkel ellátott *The Greek New Testament* (New York, UBS) szövegkiadásán alapulnak. A szövegkritikai munkálatok tudományos elveit és az egyes részletekkel kapcsolatos döntéseket a kiadók természetesen dokumentálták (lásd Bruce Metzger: *Textual Commentary to the Greek New Testament*, New York, UBS).

4. Nyelv

Az Ószövetség nyelve héber (helyenként arám), az Újszövetség nyelve görög (*koiné*, a klasszikus görög korabeli nemzetközi köznyelvi változata). A héber nyelvet a sémi nyelvcsalád északnyugat-sémi ágába sorolják. Öt fejlődési szakaszát szokás elkülöníteni: bibliai, misnai, rabbinikus, középkori és modern. Az ószövetségi iratok a bibliai héber nyelven íródtak. Az arám nyelv szintén a sémi nyelvcsaládba tartozik, de annak észak-sémi ágába. A babiloni fogság után ez vált a zsidóság általánosan beszélt nyelvévé, Jézus és tanítványai is arámul beszéltek. Arám nyelvű szakaszok általában ott találhatók az ószövetségben, ahol az arám nyelven írt levelet, rendeletet vagy beszédet idéz (Ezsd 4:6-8,18; 7:12-26; Dán 2:4-7:28).

A görög nyelv az indo-európai nyelvcsaládba tartozik. Ennek is öt fejlődési szakaszát szokták említeni, úgymint: homéroszi, attikai, *koiné* bizánci és modern. Az újszövetségi iratok *koiné* nyelven íródtak, amely a Római Birodalom akkori "közlekedőnyelve" volt, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az evangélium minél hamarabb elterjedhessen "széles e világon". Megjegyzendő, hogy az Újszövetség írói szinte mind arám anyanyelvűek voltak, és eltérő szinten beszéltek a görögöt, ezért írásaikban gyakoriak a klasszikus görögötől eltérő fordulatok. Ezekről a középkorban úgy vélték, hogy valamiféle isteni nyelvezetről tanúskodnak, a felvilágosodás idején pedig hibás görögségről beszéltek, de minél több korabeli *koiné* szöveg került elő, annál világosabbá vált, hogy ezek a részletek a korabeli köznyelven íródtak, és a szerzők anyanyelvi gondolkodásmódját tükrözik (ún. hebraizmusok vagy arameizmusok).

A mai Izraelben beszélt héber (*ivrit*) és a bibliai héber, illetve a modern újjörög és az újszövetségi *koiné* között természetesen ugyanolyan nagy a különbség, mint a mai és az ómagyar között.

5. Felosztás

A keresztény Bibliának két része van: Ószövetség (katolikusok: 46 könyv, protestánsok: 39 könyv) és Újszövetség (27 könyv). Az izraeliták csak a héber szövegeket tekintik Bibliának (amit a keresztények Ószövetségnek neveznek), az Újszövetséget nem fogadják el.

Az Újszövetség könyveinek listája a katolikus, ortodox és protestáns kánonban azonos (27 könyv), csak a könyvek, levelek címeinek a helyesírásában vannak kisebb eltérések (pl. Kolossé / Kolossze):

Máté evangéliuma (Mt), Márk evangéliuma (Mk), Lukács evangéliuma (Lk), János evangéliuma (Jn), Apostolok Cselekedetei (ApCsel), a rómaiaknak írt levél (Róm), a korinthusiaknak írt első és második levél (1Kor, 2Kor), a galáciabelieknek írt levél (Gal), az efezusiaknak írt levél (Ef), a filippieknek írt levél (Fil), a kolosszeieknek írt levél (Kol), a thesszalonikaiaknak írt első és második levél (1Thessz, 2Thessz), a Timóteusnak írt első és második levél (1Tim, 2Tim), a Titusznak írt levél (Tit), a Filemonnak írt levél, a zsidóknak írt levél (Zsid), Jakab levele (Jak), Péter első és második levele (1Pét, 2Pét), János első, második és harmadik levele (1Jn, 2Jn, 3Jn), Júdás levele (Júd), János Jelenései (Jel).

Ami az Ószövetség könyveinek listáját illeti, a zsidó és a protestáns Biblia megegyezik, a katolikus Biblia néhányal többet sorol fel (a kánon kialakulásával más tanulmányunk foglalkozik). A héber Biblia könyveinek címei a protestáns és a katolikus Bibliában eléggé eltérőek, bár kis gyakorlattal azonosíthatók. A héber szavakon ugyanis a történelem, konkrétan a görögös és latinus átírások (*Septuaginta*, *Vulgata*), illetve a magyar kiejtés sokat torzított.

Zsidó	Protestáns	Katolikus
B'résit vagy A teremtés könyve	Mózes I. könyve (1Móz)	Teremtés könyve (Ter)
S'mót vagy A kivonulás könyve	Mózes II. könyve (2Móz)	Kivonulás könyve (Kiv)
Vájikrá vagy A papok könyve	Mózes III. könyve (3Móz)	Leviták könyve (Lev)
Bámidbár vagy A népszámlálás könyve	Mózes IV. könyve (4Móz)	Számok könyve (Szám)
D'várím vagy A tóraisméltés könyve	Mózes V. könyve (5Móz)	Második Törvényköny (MTörv)
J'hósúa vagy Józsva könyve	Józsue könyve (Józs)	Józsue könyve (Józs)
Sóftím vagy Bírák könyve	A bírák könyve (Bír)	Bírák könyve (Bír)
Rut vagy Ruth könyve	Ruth könyve (Ruth)	Rut könyve (Rut)
S'muél vagy Sámuel I. könyve	Sámuel I. könyve (1Sám)	Sámuel I. könyve (1Sám)
S'muél vagy Sámuel II. könyve	Sámuel II. könyve (2Sám)	Sámuel II. könyve (2Sám)
M'láchím vagy Királyok I. könyve	A királyok I. könyve (1Kir)	Királyok I. könyve (1Kir)
M'láchím vagy Királyok II. könyve	Királyok II. könyve (2Kir)	Királyok II. könyve (2Kir)
Div're Hájámím vagy Krónikák I. könyve	A krónikák I. könyve (1Krón)	Krónikák I. könyve (1Krón)
Div're Hájámím vagy Krónikák II. könyve	A krónikák II. könyve (2Krón)	Krónikák II. könyve (2Krón)
Ezrá vagy Ezra könyve	Eszdrás könyve (Ezsd)	Eszdrás könyve (Ezd)
N'hemjá vagy Nehemiás könyve	Nehemiás könyve (Neh)	Nehemiás könyve (Neh)
-	-	Tóbiás könyve (Tób)
-	-	Judit (Jud)
Esztér vagy Eszter könyve	Eszter könyve (Esz)	Eszter könyve (Esz)
-	-	Makkabeusok I. könyve (1Mak)
-	-	Makkabeusok II. könyve (2Mak)
Ióv vagy Jób könyve	Jób könyve (Jób)	Jób könyve (Jób)
T'hillím vagy Zsoltárok könyve	A zsoltárok könyve (Zsolt)	Zsoltárok könyve (Zsolt)
Mislé vagy Példabeszédek könyve	A példabeszédek könyve (Péld)	Példabeszédek könyve (Péld)
Sír Hársírím vagy Énekek éneke	Énekek éneke (Énekek)	Énekek éneke (Én)
-	-	Bölcsesség könyve (Bölcs)
-	-	Sírák fia könyve (Iz)
J'sájáhú vagy Jesája vagy Jezsajás könyve	Ézsaiás próféta könyve (Ézsa)	Izajás könyve
Jirmijáhú vagy Jeremiás könyve	Jeremiás próféta könyve (Jer)	Jeremiás könyve (Jer)
Echá vagy Jeremiás siralmi	Jeremiás siralmi (JSír)	Síralmak könyve (Siral)
-	-	Báruk könyve (Bár)
J'hezkél vagy Ezékiel könyve	Ezékiel próféta könyve (Ez)	Ezekiel könyve (Ez)
D'niél vagy Dániel könyve	Dániel próbféta könyve (Dán)	Dániel könyve (Dán)
Hóseá könyve	Hóseás próféta könyve (Hós)	Ozeás könyve (Oz)
Jóél könyve	Jóel próféta könyve (Jóel)	Joel könyve (Jo)
Ámósz könyve	Ámósz próféta könyve (Ám)	Ámos könyve (Ám)
Óvadjá könyve	Abdiás próféta könyve (Abd)	Abdiás könyve (Abd)
Jóná könyve	Jónás próféta könyve (Jón)	Jónás könyve (Jón)
Míchá könyve	Mikeás próféta könyve (Mik)	Mikeás könyve (Mik)
Náhúm könyve	Náhúm próféta könyve (Náh)	Náhúm könyve (Náh)
Hávákúkk könyve	Habakuk próféta könyve (Hab)	Habakuk könyve (Hab)
C'fánjá könyve	Zofóniás próféta könyve (Zof)	Szofoniás könyve (Szof)
Hággája könyve	Haggeus próféta könyve (Hag)	Aggeus könyve (Ag)
Z'charjá könyve	Zakariás próféta könyve (Zak)	Zakariás könyve (Zak)
Mal'achí könyve	Malakiás próféta könyve (Mal)	Malakiás könyve (Mal)